

Leszek Małczak

Šlesko sveučilište u Katowicama

leszek.malczak@us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-0665-3606>

Mediteran u hrvatskoj književnosti i kulturi. Pogled izvana¹

Sažetak: Hrvatska književnost i kultura pripadaju trima susjednim civilizacijskim i kulturnim krugovima: mediteranskom, srednjoeuropskom i balkanskom. Uloga svakog od triju krugova te proporcije među njima ovise o mjestu i povijesnom kontekstu o kojem je riječ. Hrvatska je kultura i u dijakronijskoj i u sinkronijskoj perspektivi ilustrativan primjer policentrične i (po)granične kulture čiji je identitet prvenstveno mediteranski i srednjoeuropski. Njezina posebnost, originalnost i jedinstvo proizlaze iz bogatstva i raznolikosti kulturnih sadržaja od kojih se sastoji. Mediteranska je komponenta u toj cjelini vrlo raznovrsna i složena. U radu se istražuje značenje kategorijâ prostora i mjesta u humanistici te uloga Mediterana u hrvatskoj kulturi.

Ključne riječi: Mediteran, hrvatska književnost, policentričnost, pograničje, prostor, periferno

the condition of off-centeredness in a world of distinct meaning systems, a state of being in culture while looking at culture, permeates twentieth-century art and writing.²

¹ Prezentirani rad polazi od drugog poglavlja doktorske disertacije pisane krajem 1990-ih, a objavljene 2004. na poljskom jeziku u knjizi pod naslovom *Vjetar u hrvatskoj književnosti. O književnoj figuri vjetra u hrvatskoj književnosti mediteranskog podneblja*: Leszek Małczak, *Wiatr w literaturze chorwackiej. O figurze literackiej wiatru w piśmiennictwie chorwackim strefy śródziemnomorskiej* (Poznań: Wydawnictwo UAM, 2004). Više je od polovice teksta novo.

² James Clifford, „On Ethnographic Self-Fashioning: Conrad and Malinowski,” *Polska Sztuka Ludowa – Konteksty*, sv. 54, br. 1–4 (2000): 80.

Kao svaka kulturna razlika Šlezija je utopija, mjesto kojeg nema, **apsolutna stvarnost**, u tom smislu da je u neku ruku svugdje i istodobno nigdje.³

Quodque Historia Literaria desideretur.⁴

U zadnjih su se nekoliko desetljeća kategorije prostora i mjesta vratile u *mainstream* humanistike u kojoj je tzv. prostorni (*spatial turn*) odnosno topografski zaokret (*topographical turn*) postao jedan od najvažnijih. Opisujući taj moment, Agnieszka Czyżak zaključuje da je truizmom postalo uvjerenje kako je modernizam bio epoha vremena (povijesti, evolucije, napretka), a postmodernizam epoha prostora (istodobnosti, konstelacije, entropije).⁵ U znanosti interes za prostor stoji iza prefikasa poput *geo*, *eko* i prije *etno* (potonji je danas malo manje popularan; etnografski pristup sugerira da se istražuje nešto iskonsko, drevno i arhaično, *etno* je također povezano s istraživanjima nacionalne kulture).⁶

³ Jan P. Hudzik, „Zrozumieć Śląsk. Różnica kulturowa i *genius loci*“, *Teksty Drugie*, br. 5 (2011): 239. „Śląsk, jak każda różnica kulturowa, jest utopią, miejscem, którego nie ma, **rzeczywistością absolutną**, w tym sensie, że jest niejako wszędzie i nigdzie zarazem.“

⁴ Francis Bacon, cit. prema Stephen Greenblatt, „What is the History of Literature?“, *Critical Inquiry*, sv. 23, br. 3 (1997): 470–471. Greenblatt u eseju „What is the History of Literature?“ piše da prema Baconu povijest kulture nije ništa drugo nego skupljanje i istraživanje zapisa svih vremena koji govore o tome koje su se vrste znanosti i umjetnosti razvijale u pojedinim razdobljima i na određenim mjestima, o njihovim počecima, njihovu razvoju, njihovim migracijama (jer znanosti migriraju poput nacija) po različitim dijelovima globusa; i opet o njihovim padovima, iščezavanju i preporodima. Greenblatt, „What is the History of Literature?“, 471–472.

⁵ Usp. Agnieszka Czyżak, *Przestrzenie w tekście, w przestrzeni tekstów. Interpretacje* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2018), 8.

⁶ O procesu etnografizacije regionalističkog diskurza piše Małgorzata Mikołajczak, „Dyskurs regionalistyczny we współczesnym (polskim) literaturoznawstwie – pytania o status, poetykę i sposób istnienia“, u *Nowy regionalizm w badaniach literackich. Badawczy rekonosans i zarys perspektyw*, ur. Małgorzata Mikołajczak i Elżbieta Rybicka (Kraków: Universitas, 2012), 38–40. Slučaj hrvatske književnosti vrlo je specifičan. Naime, i čakavska i kajkavska tradicija nisu nešto nepoznato, zaboravljeno, siromašnije od štokavštine. Svaki učenik u školi upoznaje hrvatske regionalne tradicije. Prosečan Poljak o lokalnim tradicijama zna malo, u školi ne uči o kulturnim razlikama i posebnostima pojedinih regija. Za njega postoji općenacionalni kanon i lektira, a poljski regionalni idiomi (poput kašupskog i šleskog) nemaju bogatu tradiciju kao čakavska i kajkavska književnost. Lada Čale Feldman konstatira da je u hrvatskom akademskom prostoru „naziv ‘etnologija’ (s ‚folkloristikom’ kao svojom ‚granom’), taj uvriježeni europski termin za znanost o nacionalnoj kulturi, uspio apsorbirati i dobar dio zadaća prekomorskih – zadugo prvenstveno egzotizmu **drugih** kultura okrenutih – kulturnih antropologija“. Lada Čale Feldman, „Znanost, prostor, vrijeme: obrisi (hrvatske) književne antropologije“, u *Čovjek, prostor, vrijeme: književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac (Zagreb: Disput, 2006), 14.

U mnogim radovima nastalim prije postmodernizma osjeća se svojevrsna bojazan od interpretiranja kulture pomoću prostornih kategorija te zazor od regionalizma i perifernosti. U modernoj književnosti, kulturi i znanosti – onoj nakon antipozitivističkog preokreta koji je u znanosti o književnosti povezivan s formalizmom i strukturalizmom koji su propagirali ideju autonomnosti umjetničkog djela – ta se praksa smatrala zastarjelom, podrijetlom iz 19. stoljeća kada se darvinistički vjerovalo u važnost mjesta i sredine iz koje potječe pisac (primjerice teorija francuskog filozofa, povjesničara i kritičara Hippolytea Tainea o utjecaju okoline i podneblja na stvaranje umjetničkih djela), što je dovodilo do determinističkih objašnjenja književnih fenomena i do biografizma.

U postmodernizmu se odnos prema prostoru mijenja. U svojoj knjizi pod naslovom *Geopoetika. Prostor i mjesto u suvremenim književnim teorijama i praksama*, vrlo važnoj u poljskoj humanistici, Elżbieta Rybicka primjećuje da je veza tzv. novog regionalizma s postmodernizmom prilično komplicirana – „novi se regionalizam u književnosti pojavio zajedno s postmodernizmom, a obje je struje spojio kriticizam prema elitističkom modernizmu, prije svega prema njegovim univerzalističkim uzurpacijama i kozmopolitskim pretpostavkama“.⁷ Maria Dąbrowska-Partyka piše da je za modernističku svijest karakterističan monocentričan model i način poimanja kulture, što potvrđuje i znanstveni i filozofski metajezik koji je kulturu opisivao kao cjelinu i koji je, među ostalim, *a priori* vrednovao pojedine njezine dijelove kao centralne ili periferne.⁸

Kultura i znanost uvijek su prostorno situirane, a danas se ta činjenica poimlje na nov način, ne jednosmjerno, u smislu utjecaja sredine na pisca i djelo, već u smislu međusobnog prožimanja, cirkulacije, pri čemu se postulira istraživanje međuprostora,⁹ odnosno književnog, umjetničkog, znanstvenog i političkog stvaranja/konstruiranja prostora. Smještanje prakse pisanja, stvaranja različitih tipova diskurza u određeni prostor, smještanje prakse čitanja i recepcije u određeni, dakako, konstruirani prostor, koncepcija uvjetovanih kontekstom, dakle prostorom i vremenom interpretacijskih zajednica, postalo je dio metodološkog

⁷ Elżbieta Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich* (Kraków: Universitas, 2014), 38.

⁸ Maria Dąbrowska-Partyka, *Literatura pogranicza, pogranicza literatury* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004), 17.

⁹ Elżbieta Rybicka: „geopoetika postaje svojevrsni međuprostor u kojem dolazi do interakcije i cirkulacije između dvije pokretačke sile – s jedne strane književne *poiesis*, s druge strane prostora“. Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, 10.

pristupa u književnim i kulturnim studijima u skladu s uvjerenjem da ne postoji nikakva univerzalna metoda ili metodologija te da interpretativne prakse nastaju u određenom političkom, ekonomskom, kulturnom, klasnom, rasnom, spolnom i sl. kontekstu.

U kozmopolitskoj, univerzalističkoj, modernoj književnosti isticanje prostora i mjesta nije bilo poželjno. Potreba da se postane građaninom svijeta bila je toliko jaka da je zavičaj, rodno mjesto bilo sporedno, čak i ograničavajuće. To je posljedica prosvjetiteljskog razumijevanja civilizacije „kao procesa oslobađanja od naslijeđenih sklonosti u području morala, znanosti, ekonomije, politike i tehnike. Umjesto da se s njome miri, čovjek je dužan mijenjati svoju prirodenu prirodu želi li postati odgovornim građaninom svijeta. Podjele među ljudima mogu se skladno pomiriti jedino ako svatko teži dosegnuti svoje idealno ja, preko kojega svekolika raznolikost pojedinačnoga ja teži sjedinjenju s drugim ljudima“ (F. Schiller, *Pisma o estetičkom odgoju čovjeka*, 1795).¹⁰

Kulture i znanosti poput poljske i hrvatske ušle su u postmodernizam s komunističkim naslijeđem te kao „žrtve“ projekta koji je Zygmunt Bauman nazvao vrhuncem prosvjetiteljske misli.¹¹ U Poljskoj, i međuratnoj i poslijeratnoj, postojale su tendencije zatiranja razlika i homogenizacije društva, što je doseglo vrhunac za vrijeme komunizma. S obzirom na kategoriju perifernosti cijelu povijest prve i druge Jugoslavije moglo bi se svesti na povijest natezanja između pristaša centralističke države i zagovornika decentralizacije, federacije ili čak konfederacije u kojoj pobjeđuju drugi (takve pojave nije bilo u Poljskoj). Samoupravni i decentralizirani model jugoslavenskog komunizma bio je jedinstven u cijelom komunističkom svijetu. Lokalno, regionalno i zavičajno uvijek je bilo snažno prisutno u Jugoslaviji, a Hrvati, čak i u vrijeme najjačeg komunizma i unifikacije, branili su interese Hrvatske.

Dvije Jugoslavije u okviru kojih su se razvijale hrvatska književnost i kultura u 20. stoljeću izazivaju velike kontroverze i krajnje suprotne ocjene. U kontekstu triju kulturno-civilizacijskih krugova od kojih se sastoji hrvatska kultura, to je vrijeme jačanja balkanskog elementa, koji unatoč tomu nikad nije postao dominantan. Nakon raspada druge Jugoslavije utjecaj i udio balkanske komponente slabi. Hrvatska se okreće Srednjoj Europi i sve se više udaljava od Balkana. U prvi plan dolazi

¹⁰ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2020, pristupljeno 26. kolovoza 2020, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34552>.

¹¹ Zygmunt Bauman, *Wieloznaczność nowoczesna, nowoczesność wieloznaczna*, prev. J. Bauman, prijevod pregledao Z. Bauman (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995), 57–58.

srednjoeuropska i mediteranska komponenta hrvatske kulture. Tonko Maroević konstatirao je krajem 1990-ih da je od svih krugova upravo Mediteran najvažniji: „Koliko god uvažavali i mitteleuropske sastojke, pa uračunavali i poneke uže balkanske komponente, proporcionalno znatno preteže hrvatska participacija u sredozemnim spletovima i prepletanjima, te se sredozemništvo nameće kao nemimolazna dominanta.“¹² Međutim, Jasna Čapo Žmegač zaključila je da „određena rezerva/uzdržanost prema nacionalnoj izgradnji temeljenoj na mediteranskom identitetu treba biti shvaćena u okviru činjenice da je mediteranstvo još temelj za regionalni, a ne za nacionalni identitet Hrvata. Za razliku od Francuza, Talijana i drugih mediteranskih naroda, Hrvati ne povezuju svoje mediteranstvo s nacionalnim, nego s regionalnim identitetom. Upravo regionalizam mediteranskog identiteta priječi da on postane obilježje nacionalnog identiteta“.¹³ Dvadesetak godina poslije puno se stvari oko nas promijenilo. S krizom velikih narativa došlo je i do krize nacije, a s nastankom Europske unije do slabljenja značenja nacionalnih država. U tom kontekstu donekle nestaju nekadašnje razlike, suprotstavljanje nacionalnog i regionalnog identiteta, velika disproporcija između njih, strah od regionalnog partikularizma koji tobože ugrožava centar i univerzalističke vrijednosti. Skloni smo smatrati kako ne postoji jedan nacionalni identitet isti za sve, već da je on likvidan, neodređen i da se sastoji od regionalnih identiteta. Danas je pitanje koji je element dominantan u hrvatskoj kulturi i identitetu suvišno jer je stvaranje jedinstvenog, precizno definiranog identiteta za sve naprosto nemoguće. Usto velik broj ljudi ne želi odustati od svojih regionalnih identiteta i poistovjetiti se s jednim narativom, kreiranim u centru.

Na regionalizam u hrvatskoj kulturi i znanosti o književnosti poslije 1990. osvrnula se u svom članku „Hrvatski problem s regionalizmom“, koji objavljujemo u ovome zborniku, Krystyna Pieniżek-Marković. Pozivajući se, među ostalim, na radove Tomislava Bogdana¹⁴ i Eveline Rudan,¹⁵ poznanjska kroatistica konstatira da je pitanje hrvatskih regija

¹² Prema: Jasna Čapo Žmegač, „Mediteranstvo kao regionalni identitet,“ *Vijenac*, br. 125 (5. 11. 1998): 21.

¹³ Čapo Žmegač, „Mediteranstvo kao regionalni identitet,“ 21.

¹⁴ Tomislav Bogdan kritički se osvrće na, kako ga zove, nacionalni esencijalizam u prikazivanju starije hrvatske književnosti. Riječ je o prekomjernom traženju nacionalnih osnova u starijoj književnosti i kulturi nauštrb regionalne perspektive i regionalne različitosti. Bogdan konstatira da regionalni ključ u hrvatskoj književnoj historiografiji nije danas previše popularan.

¹⁵ Evelina Rudan, „Regionalni identitet u čakavskom pjesništvu Istre 20. i 21. stoljeća (ili od ‚sirotice‘ do ‚krasotice‘),“ u *Polska i Chorwacja w Europie Środkowej. Integracja euro-*

i njihove posebnosti još uvijek osjetljivo i da nije dovoljno zastupljeno u istraživanjima. Nije čudno što ratne devedesete nisu pogodovale bavljenju regionalizmom i razlikama u hrvatskom kulturnom identitetu, jer je trebalo sve podrediti borbi za integritet, suverenitet i nezavisnost. Zato se logičnim i prirodnim čini sve veći interes za tu problematiku danas, potaknut općim povećanjem važnosti kategorija prostora i mjesta u humanistici i društvenim znanostima.

U poljskoj je slavistici i znanosti o književnosti dugo prevladavao superioran odnos prema regionalnoj književnosti i istraživanjima posvećenim književnosti pojedinih regija. Porast zanimanja za njih povezan je s tranzicijom i decentralizacijom. Kad je riječ o slavističkom interesu za regionalnu problematiku u Poljskoj, Joanna Rapacka svojedobno je napisala da razmatranje sinteze povijesti hrvatske književnosti kao jednog sistema koji se razvija u više centara nacionalne književnosti ili kao sume sistema regionalnih književnosti ima svoju praktičnu, teorijsku, ali i ideološko-političku dimenziju, da pripada „začaranim nacionalnim problemima koje autsajder, što je na tom području uvijek stranac, treba zaobilaziti ako posjeduje barem malo instinkta za samoodržanje“.¹⁶ Dijagnosticirajući stanje poljske književne slavistike i opisujući glavne teme istraživanja, Maria Dąbrowska-Partyka konstatirala je 2013. godine: „Mit i Povijest, Jezik i Teritorij, Tradicija i Kanon, Identitet i Vrijeme, dakle posve modernističke kategorije kojima se rijetko suprotstavljalo, baumanovski rečeno, likvidne pojmove kao što su Prostor i Mjesto, Pamćenje i Pograničje, sljedećih su godina neočekivano postale središnji predmet postmoderne slavističke književnoznanstvene refleksije.“¹⁷ Sudeći po tome, poljska slavistika napušta modernističke kategorije te skreće pozornost na teme koje dosada nisu bile u prvom planu. Za razliku od poljske u hrvatskoj je književnoj i kulturnoj historiografiji kulturna semantika kategorije prostora i mjesta prisutna i važna oduvijek. U odnosu na dopreporodnu književnost i kulturu teško je u predstavljanju prošlosti izbjeći regionalnu podijeljenost, koja je činjenično stanje. Narodni je preporod započeo proces okupljanja „rasute baštine“. No osim značenja koje imaju u dijakronijskim istraživanjima,

pejska w tradycji i przyszłości, ur. Piotr Żurek (Bielsko-Biała: Wydział Humanistyczno-Społeczny ATH, 2007).

¹⁶ Joanna Rapacka, *Śródziemnomorze – Europa Środkowa – Balkany. Studia z literatur południowosłowiańskich*, ur. Maria Dąbrowska-Partyka (Kraków: Universitas, 2002), 297.

¹⁷ Maria Dąbrowska-Partyka, „Zwrot kulturowy w polskim literaturoznawstwie slawistycznym,“ *Pamiętnik Słowiański*, br. LXIII (2013): 48.

naime u sintezama povijesti hrvatske književnosti, u kojima se regionalna matrica čini najboljom i neizbježnom osnovom, prostor i regionalna podijeljenost nisu ništa manje važni u sinkronijskim književnim istraživanjima. U znanosti o književnosti najpopularnija je podjela na književni jug i sjever,¹⁸ odnosno podjela na Mediteran i Srednju Europu, na obalu i kopno. Za Pavla Pavličića takva je podjela važnija od drugih klasifikacija:

Ali, vjerujem i sad da je moja slutnja bila točna i da je podjela na sjevernu i južnu sastavnicu u hrvatskoj prozi jača – pa i važnija – od mnogih drugih, poput podjele po generacijama, ili podjele na ruralnu i urbanu ili angažiranu i artistsku prozu. Hrvatska je, naime, mala zemlja, ali je jedna od rijetkih koje su u isto vrijeme i srednjoevropske i mediteranske, a to se najbolje vidi upravo po prozi koja se u nas piše. Dvije grane našega pripovjedaštva – sjeverna i južna – kao da pripadaju dvjema različitim tradicijama, dvama svjetovima, toliko su između sebe različite.¹⁹

Književni sjever i književni jug obuhvaćaju više područja. U sjever ulazi sjeverna Hrvatska (Hrvatsko zagorje i Zagreb kao dva posebna književna i kulturna fenomena) i Slavonija, a u književni jug Dubrovnik, Dalmacija, Hrvatsko primorje, Istra i otoci, dakle vrlo različiti književni i kulturni prostori koji imaju svoju posebnost i svoj identitet.²⁰ Vinko Brešić na početku knjige *Slavonska književnost i novi regionalizam* vidi regionalizam kao jednu od najvažnijih značajki hrvatske književnosti:

¹⁸ Takvu je podjelu uveo na početku XIX. stoljeća A. L. G. de Staël s ciljem revizije mita Sredozemlja: poezija sjevera i poezija juga (fr. *Littérature du Nord – littérature du Midi*, njem. *Dichtung du Nord – Dichtung des Südens*). Prva potječe od Homera, obuhvaća grčku, latinsku, talijansku, španjolsku i francusku književnost iz razdoblja klasicizma, vodi se načelima harmonije, mjere, mira, predstavlja sredozemni ambijent i čovjeka koji živi u vedrom i radosnom okruženju. Druga obuhvaća englesku, njemačku, staroirsku i skandinavsku književnost, predstavlja divlju i mračnu prirodu koju nastanjuju utvare, izražava temperament ljudi sa sjevera koji su skloni melankoliji, introspekciji, koji su hrabri, sirovi i ponosni te istodobno nemirni i napeti. *Słownik terminów literackich*, ur. J. Sławiński (Wrocław: Ossolineum, 1989), 373.

¹⁹ Pavao Pavličić, „Južno od sjevera, sjeverno od juga,“ *Dubrovnik*, br. 6 (1995): 15. Cijeli broj tog dubrovačkog časopisa posvećen je Mediteranu i naslovljen: *Hrvatska kultura u ozračju Sredozemlja/Mediterana*.

²⁰ Dunja Fališevac piše o sljedećim područjima starije hrvatske književnosti – Dubrovnik, mletačka Dalmacija, Banska Hrvatska, sjeveroistočna Hrvatska. Usp. Dunja Fališevac, *Dubrovnik otvoreni i zatvoreni grad. Studije o dubrovačkoj književnoj kulturi* (Zagreb: Ljevak, 2007), 7. Fališevac piše o dubrovačkoj književnosti i o dubrovačkom segmentu hrvatske književnosti.

Među specifičnostima hrvatske književnosti najčešće se spominju njezina „trojezičnost i tropismenost“ (Eduard Hercigonja) te podjela na stariju, dopreporodnu, i na noviju, postpreporodnu nacionalnu književnost. S ovima u vezi je još jedna značajka, naime, njezin regionalizam, uvjetovan s jedne strane geografskim, s druge historijskim razlozima.²¹

I Pavličić i Brešić izrađuju modele, kataloge općih mjesta tipičnih za književni sjever i književni jug uzimajući u obzir razlike svjetonazorske, poetičke i filozofske naravi. Spomenute koncepcije vrlo su poticajne i sadrže značajan interpretacijski potencijal. Neću ih ovdje ponavljati, ali čini mi se da se vrlo zanimljive pojave rađaju na presjeku, na mjestu susreta, u međuprostoru, dakle kod pisaca koji nisu zatvoreni u svoju sredinu, koji spajaju različita iskustva i svjetove.

U ovome ću radu pokušati predstaviti ulogu Mediterana kao jednu od komponenata hrvatske kulture, prije svega s obzirom na njegovu prisutnost u književnosti. Dakle, regionalno, lokalno, periferno zanima me ne kao u sebe zatvoren i ograđen svijet, nego kao dio veće cjeline, kao jedan od njezinih elemenata. U radovima koji donose jezično-kulturnu predodžbu Mediterana važno mjesto zauzimaju antropologija, antropogeografija, etnopsihologija, etnofilozofija, etnolingvistika, etnološki orijentirana povijest umjetnosti²² ili etnomuzikologija²³ te novija stru-

²¹ Vinko Brešić, *Slavonska književnost i novi regionalizam* (Osijek: Matica hrvatska, Ogrnak Osijek, 2004), 9.

²² Etnološki orijentirano mišljenje prisutno je, primjerice, u članku Krune Prijatelja o dalmatinskim slikarima: „Nije teško i u modernom slikarstvu Dalmacije od Bukovca i Medovića, preko Vidovića i Tartaglie, Plančića i Joba, sve do najmlađe generacije, uočiti ne samo u tematici, već i u likovnom rješavanju problema, neke posebne komponente, tipične za ovaj dio Hrvatske uz obale Jadrana. I dalmatinski pejzaž, krš i sunce, bura i maistral, i ambijent naših starih gradova, i arhitektura, klasična i mediteranska, i temperament našeg južnjaka sigurno su utjecali na tu neprijepornu specifičnu notu u likovnom stvaranju ljudi s naših obala.“ Kruno Prijatelj, „Dalmatinska slikarska škola,“ *Mogućnosti*, br. 1 (1955): 42. O pojmu periferijske umjetnosti i o staroj dalmatinskoj umjetnosti piše u drugom svesku ovoga zbornika Ivana Prijatelj Pavičić u radu pod naslovom „Utjecaj interpretacija pojma periferijske umjetnosti Ljube Karamana i Miroslava Krleže na dalmatinsku povijest umjetnosti“.

²³ U njoj se utjecaj mediteranske kulture na razvoj glazbe opisuje ovim riječima: „U okviru recentne interpretativne etnomuzikologije koja glazbu nastoji shvatiti u *kulturi* ili čak *kao kulturu*, to jest kao simbolički izraz određene kulture, pitanje *gdje počinje Mediteran u hrvatskoj glazbi* postaje itekako intrigantnim. Držimo da je specifičnost mješavine i raznolikosti u glazbi dalmatinskih otočana, u glazbi hrvatskog Mediterana jedno od njezinih bitnih obilježja.“ Jerko Bezić, „Glazba dalmatinskih otočana,“ *Vijenac*, br. 125 (1998): 21.

janja u humanistici povezana s geofilozofijom, geopoviješću, geohumanistikom, geopoetikom, geokritikom, geokulturologijom, geomedijima, geobiografijom, geotekstom, geopoezijom, s *geoheritage*.²⁴ To što se ovdje bavim Mediteranom ne znači da ga vrednujem i stavljam ispred drugih kulturnih krugova, da je on za mene važniji, zanimljiviji ili ljepši od drugih. Ono što najviše fascinira stranca različitost je Hrvatske i njezina višeznačnost koja proizlazi iz njezina graničnog položaja, što je jedno od obilježja hrvatske književnosti koju Pavao Pavličić zove graničnom književnošću definirajući je kao književnost „koja se nalazi na mjestu dodira dviju većih kulturnih i civilizacijskih cjelina“.²⁵ Hrvatska svedena na jedan od spomenutih krugova bila bi lišena svog bogatstva i različitosti. Originalnost i neponovljivost hrvatskog kulturnog kapitala krije se upravo u njezinu višeznačju. Teško je govoriti o tim kulturnim i civilizacijskim krugovima kao odvojenim fenomenima. Pavličić primjećuje da „[K]oliko god bilo teško, valja granicu prihvatiti kao bitno obilježje vlastitoga identiteta, uviđajući kako taj identitet nije ni bolji ni gori od drugih, negraničnih identiteta. Ne bi bilo zгорега tome težiti i na mnogo širem planu od literarnoga, a sasvim je sigurno dobro ako se tako postupa u književnopovijesnim istraživanjima“.²⁶

Pojam Mediterana rabio se u mnogim područjima humanistike. Kad je riječ o književnosti, kategorija Mediterana prisutna je u književnokritičkim, književnopovijesnim, književnoestetskim i književnoteorijskim tekstovima.²⁷ Hrvati nisu u tome osamljeni. U svakoj sredozemnoj zemlji susrećemo uporabu tog termina u eksplikacijskoj funkciji. Primjerice, za njim poseže Jean-Paul Sartre u poznatom eseju *An Explication of The Stranger*: „The turn of his reasoning, the clarity of his ideas, the cut of his expository style and a certain kind of solar, ceremonious, and sad somberness, all indicate a classic temperament,

²⁴ Geodiscipline navodim prema: Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, 62.

²⁵ Pavao Pavličić, *Epika granice* (Zagreb: Matica hrvatska, 2007), 7.

²⁶ Pavličić, *Epika granice*, 19.

²⁷ Pitanje prostora i mjesta istupa u prvi plan u mnogim interpretacijama književnoga stvaralaštva. Dalibor Cvitan u eseju „Poslijeratna hrvatska poezija“ skreće pozornost na značenje idioma kraja: „Idiom kraja – evo genijalne eliotovske formule u kojoj se spleću svi konci jednog pjesničkog jezika. Od idioma kraja polazimo i njemu se uvijek vraćamo. Ujevićev hercegovačko-dalmatinski idiom [...], Tadijanovićev i Cesarićev slavonski idiom, Kaštelanov i Pupačićev dalmatinsko-zagorski i Parunićin mediteranski, Mihalićev karlovački, Slamnigov metkovićevsko-zagrebački, Slavičekovo traženje muzike rodnog međimurskog u književnom zagrebačkom [...] – primjeri su kako je sudbonosno za pjesnika mjesto u kojem se naučio govoriti i mjesto u čijem je govoru sazrijevao.“ Dalibor Cvitan, *Ironični narcis* (Zagreb: Matica hrvatska, 1971), 14.

a man of the Mediterranean.“²⁸ Camus je smatrao da mediteransko mišljenje može biti ključ za punu egzistenciju, otkrivanje prave mjere, a da ga simbolizira krajolik Sredozemnog mora u kojem su u ravnoteži suprotnosti sunca i mora, svjetla i sjene, te grčka misao rođena na tome prostoru.²⁹ O Mediteranu su pisali mnogi, među ostalima Tin Ujević koji je primjećivao vezu između prostora i uma:

Duh razvedenih obala i malih brdima isprekidanih otoka uči rastavlјati i dijeliti; on može bolje da uoči vrijedne, ali završne malenkosti, da cijeni mjeru i bistro razmišljanje. Drugi umiju bolje spajati, a s tim i pregoniti i zastranjivati. Ovo je ovdje duh sitonazora. On uočuje bolje razlike, te i u samu raznovrsnost vjeruje kao u vrijednost, on se trudi raditi, pregnuti i ostvarivati – i s dosta malim sredstvima, ali s velikom pozornošću, pomnjom i nastojanjem; on odmjerava čovjeka u oblik, svrhu i opseg njegova djela, uzimajući kao aršin odnošaj volje i treperenja u mozgu s postignutim učinkom i otiskom prstiju ruke. Taj duh posvuda traži mjerila i ispituje mogućnosti, te vjeruje u svoj posao, s kojim se kasnije, naučivši poduku i propise postupka, prpošno titra.³⁰

S jedne strane teško je naći preciznu i iscrpnu definiciju Mediterana/ Sredozemlja. Različite enciklopedije i rječnici često se ograničavaju na zemljopisno značenje termina i ne uzimaju u obzir njegovu bogatu kulturnu semantiku. S druge strane konstatacije tipa mediteranska kultura, mediteranske tradicije pomažu klasificirati određene književne fenomene. Imamo, dakle, mediteranske teme, ikonografiju ili pojave

²⁸ Jean-Paul Sartre, *An Explication of The Stranger*, prev. Annette Michelson, pristupljeno 10. travnja 2020, https://sysprv.com/sartre_explication_stranger.html.

²⁹ Usp. Peter Kunzmann, Franz-Peter Burkard, i Franz Wiedmann, *Atlas filozofii*, prev. B. A. Markiewicz (Warszawa: 1999), 205.

³⁰ Tin Ujević, *Odabrana djela Tina Ujevića. Eseji II. Filozofijsko-kulturološki uvidi. Misao Istoka*, knj. 5 (Rijeka: August Cesarec – Slovo ljubve, 1979), 131. Treba naglasiti da je Ujević daleko od determinističkog i jednosmjernog shvaćanja relacije između prostora i umjetnika te njegova stvaralaštva. U vezi s tim on je pravi avangardni umjetnik koji zagovara autonomiju umjetnosti: „Pripisuju Paulu Valéryju osobitu naklonost za bogoštovlje Sredozemnog mora i razne oblike uljudbe, koji u duhu školskih predaja prolaze pod tim imenom. Ako je to istina, on možda tom naklonošću izražava svoje navike i težnje svojega duha, koji želi stajati u skladu sa svojim izrazom. Na to on, i svatko drugi, u pojedinačkom smislu može imati pravo, ali ništa više. Pa i na gornji ustupak može se staviti jedna ograda poduprta izjavom da je zabluda misliti da pisca, stilista, zbilja sudbonosnom nuždom oblikuju njegovi predmeti, zemljopisni izleti ili uporišta itd. Rasporedi pisaca mogu biti veliki hirovi volje i osobe, a njegovi predmeti izlike, vježbe i prohtjevi imaginativnog „stvaranja.“ Ujević, *Odabrana djela Tina Ujevića. Eseji II. Filozofijsko-kulturološki uvidi. Misao Istoka*, 129.

s područja stilistike. Primjerice, odlikom mediteranizma smatra se pisanje vezanim stihom.³¹

Odgovor na pitanje gdje u kulturnom smislu počinje i završava mediteranska, a gdje kontinentalna Hrvatska nije moguć. Vrlo je riskantno dijeliti Dalmaciju, koja nije jednolična, nego se sastoji od otoka, obale i zagore koja se zove i zaleđem. Povijesne su granice nestalne. Različiti teritorij zauzima rimska, bizantska, hrvatska, mletačka, francuska³² i austrijska Dalmacija. U sjevernoj Dalmaciji razlikujemo jadranski dio (otoci i obala) te dinarski. Prvi je tipično mediteranski, drugi ponajprije kontinentalni. U južnoj Dalmaciji, južnije od Neretve i Pelješca susrećemo etnografski amalgam jadranske i dinarske zone. Razmišljajući o pitanju granica, Matvejević piše o poteškoćama pri njihovu određivanju:

Nisam uspijevao objasniti zašto je negdje pojas uz more tako uzak i kratkotrajan ili pak zbog čega na malu razmaku od obale

³¹ Tonko Maroević, *Klik! Trenutačni snimci hrvatskog pjesništva (1988–1998)* (Zagreb: Impresum, 1998), 244. Tonko Maroević u recenziji zbirke pjesama Jakše Fiamenga konstatira da: „Druga komponenta Fiamengova mediteranizma, možda i jača od one tematološke i ikonografske, jest ljubav za zatvorenu formu i sklonost prema čvrstoj arhitekturi stiha.“ S mediteranizmom je čvrsto povezana dijalektalna poezija koja kreira svoj poseban svijet i razvojnu paradigmu. Za recepciju dijalektalne poezije važnim se pokazalo Nazorovo pismo urednicima prve antologije čakavske lirike Petriću i Jelenoviću. U njemu se pojavljuju sintagme: čakavski sadržaj i čakavska forma koje se poslije upotrebljavaju u opisu tog pjesništva. Pokušaj definicije fenomena mediteranizma nalazimo kod Tomislava Ladana u članku pisanom na engleskom jeziku i objavljenom u časopisu *Most*. Ladan u članku ističe ulogu stereotipnih sudova o Sredozemlju koji silno utječu na poimanje tog fenomena: „We can now give a fuller definition of the term ‚Mediterraneanism‘. We can start by trying out the lexical definition: (1) everything that belongs to the Mediterranean and is in some way related to it: ranging from excavated objects to witticisms; (2) that which is ancient, classical; (3) that which is sunny, bright, vital; (4) that which is intermingled, syncretic; (5) that which is unreliable, not to be taken seriously, phlegmatic... What do these five possible connotations show us? The first one is completely neutral. It covers the multiple waterways, mainlands and skies (starting with the fish and the coastal cliffs to winds and the heavenly bodies), as well as the salient features of human behaviour. The second connotation already takes on a figurative meaning – in this particular case it is positive and commendable, in the same way that in the ultimate and penultimate case it is pejorative, slightly calumnious, drawing its origins from popular stereotypes. While in the first neutral connotation, there is something objective and reliable, the positive and negative elements in the remaining connotations are already slightly biased, thus becoming part of the volatile and unfathomable domain of prejudices.“ Tomislav Ladan, „The mediterranean and common mediterranean features,“ *Most*, br. 39/40 (1974): 86.

³² Premda je francuska vladavina u Dalmaciji doista epizodna, nije moguće zaobići to kratko razdoblje Ilirskih provincija zbog, primjerice, reforme prosvjete čija je najvažnija zadaća bila uvođenje mjesnog jezika – kako ga se onda zvalo – u škole.

dolazi do tolikih mijena: iza prve gore prekida se veza s morem, zemlja postaje *zagorom* koja je obično slabije pristupačna ili grublja, ljudi poprimaju različite običaje, pjevaju druge pjesme (na primjer balkanske *gange*), drukčije se natječu (bacaju *kamena s ramena* ili igraju *šije-šete*), u očima pravih primoraca bivaju manje ili više tuđi: zovu ih ponegdje *Vlaji* ili *Vlasi*. Na drugom mjestu, unatoč gorskim lancima i drugim preprekama, pojavi se opet mediteranski element, mijenjajući i zemlju, i običaje, i same ljude.³³

Mediteranska Hrvatska toliko je posebna da je Joanna Rapacka, podsjećajući na poznatu podjelu slavenskog svijeta talijanskog slavista Ricarda Picchija, koji je razlikovao dvije Slavije: *Slavia orthodoxa* i *Slavia romana*, predložila uvođenje trećeg kruga koji je nazvala *Slavia mediterranea*,³⁴ misleći pri tome na dalmatinske gradove Split, Zadar, Šibenik, otok Hvar i, naravno, Dubrovnik gdje se razvila vrhunska renesansna i barokna književnost i kultura. Povrh toga Rapacka u svojim radovima dosljedno rabi pojam jadranske književnosti. U dopreporodnoj, dakle starijoj hrvatskoj književnosti vodeću ulogu imaju upravo mediteranski gradovi i sredine. Sjever, kopno, kontinent, srednjoeuropska komponenta postaju žarište hrvatske književnosti i kulture u 19. stoljeću, kad se Zagreb konačno kristalizira kao pravi centar, jezgra hrvatske nacije. Međutim, ideologija ilirizma podrazumijevala je spajanje različitih tradicija. Kao primjer utjelovljenja glavnih ideja hrvatskog narodnog preporoda često se navodio Ivan Mažuranić koji u svom stvaralaštvu spaja klasičnu tradiciju mediteranske kulture s bečko- i balkanocentričnim tendencijama.³⁵

Proces spajanja odnosno ujedinjenja hrvatskih pokrajina nije tekao brzo i glatko. Popularizacija ideja ilirskog pokreta pokazala se najtežom upravo u Dalmaciji. Snažna talijanska manjina iz koje su potjecali inteligencija i osjećaj kulturne posebnosti otežavala je širenje i prihvaćanje novih ideja. Nesumnjivi pristaše zagrebačkog pokreta bili su Stjepan Ivićević, Ante Zorčić, Vladislav Vežić, Šime Ljubić, a njegovi kritičari Ante Kuzmanić, pokretač i urednik *Zore dalmatinske*, koji je zagovarao

³³ Predrag Matvejević, *Mediteranski brevijar* (Ljubljana: Grafički zavod Hrvatske, 1991), 61–62.

³⁴ Usp. Joanna Rapacka, *Złoty wiek sielanki chorwackiej. Studia z dziejów dubrownickiej literatury pastoralnej* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1984), 16.

³⁵ Usp. Maria Bobrownicka, *Narkotyk mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian zachodnich i południowych* (Kraków: Universitas, 1995), 68 i 82.

ujedinjenje Dalmacije s ostalom Hrvatskom, ali je upravo u Dalmaciji vidio centar hrvatskog kulturnog života, te talijanski pisac i leksikograf iz Šibenika Nikola Tommaseo koji je, premda se ubraja u zagovornike ilirizma, odlučno branio autonomiju Dalmacije. Upravo u Dalmaciji formira se zadarski jezično-kulturni krug čiji su pripadnici polemizirali s Gajevom jezičnom koncepcijom predlažući ikavicu umjesto Gajeve ijekavice i južni (dalmatinski) slovoapis.

U buđenju nacionalne svijesti dalmatinskih Hrvata važnu je ulogu imala Matica dalmatinska osnovana 27. srpnja 1862. u Zadru. Među njezinim najaktivnijim članovima bili su Mihovil Pavlinović, Ivan Danilo i Božidar Petranović. Matica je od 1901. do 1904. izdavala svoj list – *Glasnik Matice dalmatinske*.

Ilirske su ideje najkasnije zaživjele u Istri. Istra nije imala tako impozantnu kulturnu baštinu kao Dalmacija. U Istri gotovo da nije bilo slavenskog građanstva koje je odigralo ključnu ulogu u „rađanju nacije“. Najjača slavenska tradicija na koju se oslanjaju zagovornici ilirizma bila je glagoljička pismenost, a odlučujuću ulogu u nacionalnom preporodu u Istri odigrala je Crkva. Posebno je važna djelatnost biskupa Jurja Dobrile, zvanog istarski Strossmayer. Nove je ideje propagirao preporodni časopis *Naša sloga* (1870) koji je pokrenuo i uređivao pjesnik Matko Baštijan. Važnu je ulogu odigrala Družba svetog Ćirila i Metoda koja se brinula za hrvatske škole i borila se protiv odnarođivanja slavenskog stanovništva.

Proces stvaranja zajedničke književnosti, književnog i kulturnog ujedinjenja hrvatskih krajeva traje prilično dugo. Ivo Frangeš završetak tog procesa vidi u razdoblju moderne: „Brojni dalmatinski pa i istarski književnici u razdoblju moderne – nakon dovršena preporoda u Dalmaciji, odnosno u Istri – čvrsto su povezali sjeverno i južno stvaranje u Hrvatskoj, pridonoseći na taj način konačnom konstituiranju takozvane centralne, nacionalne književnosti.“³⁶ Bez obzira na to Dubravko Jelčić u knjizi o Silviju Strahimiru Kranjčeviću primjećuje da: „i Kranjčević je, kao više-manje svi naši književnici koji nisu rođenjem štokavci, živio u početku s opterećenjem da ‚ne zna jezik‘, kako su im samozadovoljno znali predbacivati naši štokavski pedanti.“³⁷

Izbor štokavskog dijalekta za osnovicu standardnog jezika rezultira time da čakavci i kajkavci odlaze u Bosnu, ne samo zato da bi naučili štokavski dijalekt nego i da bi našli nove teme. Aleksandar Flaker u tom

³⁶ Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti* (Zagreb – Ljubljana: Globus, 1987), 245.

³⁷ Dubravko Jelčić, *Kranjčević* (Zagreb – Ljubljana: Globus, 1984), 200.

kontekstu piše o dvojici najvažnijih mediteranskih pisaca narodnog preporoda, Luki Botiću i, prije svega, Ivanu Mažuraniću:

Primorac Mažuranić morao je poći čak u Crnu Goru po motive za svoga *Smail-agu* i u Gundulićev Dubrovnik po stilsko-jezične elemente ovog djela, a već je u svom na čakavskom temelju izgrađenom đaćkom *Pozdravu Vinodolu* okrenuo leđa svome moru i kršu te oblikovao klasični arkadijski *locus amoenus*: Kad va škuroj Mikulinskoj gori, / Polag tebe koja se proteže, / Znadio sam hodit doli-gori, / Vesel bil sam, izreć se ne može. // Kad vetraci ugodno puhahu, / Navadan bih gledati slaviće, / V gnjizdu svojem kada počivahu, / Ter iz njega kazahu glaviće. // (PSHK 32, str. 107)

Gotovo tragično zvuči iz čakavske perspektive ova arkadično-ilirska negacija još uvijek živog čakavskog leksika i tvorbi, uz zadržavanje karakterističnih deminutiva koji u čakavskom pjesništvu traju sve do istarskih minijatura Drage Gervaisa, a ovdje, u toj mladenačkoj idili Mažuranićevoj, iskazuju svoju strogu idilično-elegijsku funkcionalnost.³⁸

Međutim, različitost hrvatskih krajeva brzo nalazi mjesto u književnosti nakon ilirske revolucije, u realističkoj prozi koja je u svoj idejni i estetski program upisala zanimanje za lokalno. Za mnoge pisce možemo reći da se svjetovi prikazani u njihovim djelima raspadaju na dva dijela, jedan povezan sa Zagrebom, drugi sa zavičajem. Takvu podjelu nalazimo, primjerice, kod Vjenceslava Novaka i Eugena Kumičića.

³⁸ Aleksandar Flaker, *Stilske formacije* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1976), 327–328. Flaker je o stanovitoj okrenutosti ilirizma kopnu pisao i kasnije, analizirajući među ostalim hrvatsku himnu i podsjećajući na znakovitu Slavičekovu intervenciju i inkorporiranje u tekst himne slike mora koje nema u imaginariju kontinentalnog Mihanovića: „Mihanović je predložio ‚arkadijsku fresku‘ koja je obuhvatila ‚brda i doline, bregove i livade‘ (Tomasović), međuriječje, omeđena Savom prema jugu i Dunajem, prema istoku, prirodno se vezujući za pastoralni značaj južnohrvatske tradicije, negirajući pak prostorne izlete europskog romantizma. Ako europski romantičari, od engleskih ‚lakista‘ do Lamartinea, Mickiewicza ili Prešerna njeguju kult jezera ili pak uzburkanoga mora (Byron, Puškin, Mickiewicz koji će more ugledati tek na Krimu), onda je Mihanović izraziti kontinentalac u književnosti koja je nekoć znala obilježiti cijeli jedan akvatorij između Hvara i Brača (Hektorović). Slavičekova intervencija s uvođenjem ‚sinjega mora‘ ne može opravdati ni podatak da u Mihanovića možemo, bar u jednoj pjesmi, naći ‚more /.../ i druge znakove primorskog obzorja‘ (Tomasović).“ Aleksandar Flaker, „O globalizaciji prostora hrvatske književnosti,“ u *Čovjek, prostor, vrijeme: književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac (Zagreb: Disput, 2006), 231.

Zanimljivo je da su ti svjetovi zatvoreni jedan prema drugom, a ako se susretnu, njihov susret završava sukobom. Taj susret postat će opće mjesto hrvatske književnosti: podjelu na dva svijeta, na kopno te na obalu i otoke, nalazimo i kod Petra Šegedina, Ranka Marinkovića³⁹ te Slobodana Novaka. Kod Novaka ona poprima simbolički karakter i postaje opozicija otok – kopno, dobiva mnoga značenja i postaje arhetipska, čini strukturnu matricu većine njegovih djela. Njome se pokriva sukob između mladenačkih ideala i stvarnosti, sna i jave. I premda nema dvojbi na kojoj je strani piščeva simpatija, prelazak s otoka na kopno neizbježan je i neumitan. Otok i djetinjstvo za autora kratkog romana *Izgubljeni zavičaj* (1954) zauvijek su izgubljeni trenuci i mjesta. Simbol su izgubljenog raja i nevinosti. Pokušaj povratka na otok završava potpunim neuspjehom (*Izvanbrodski dnevnik*, 1977). Nakon Drugog svjetskog rata dalmatinski su pisci odigrali vrlo važnu ulogu na književnoj sceni, prije svega Petar Šegedin, Vladan Desnica, Ranko Marinković i Slobodan Novak te mediteranski pjesnici Tin Ujević, Vesna Parun, Jure Kaštelan, Josip Pupačić, Nikola Milićević, Luko Paljetak, Jakša Fiamengo, Arsen Dedić, Tomislav Marijan Bilosnić i Boris Domagoj Biletić,⁴⁰ koji su se ponekad morali nositi s kritičkom ocjenom i etiketom regionalizma.⁴¹

Pišući o regionalizmu, prostoru, mjestu, Mediteranu, posebnu pozornost treba posvetiti dijalektalnoj književnosti, prije svega dijalektalnoj

³⁹ Ivo Frangeš ovako karakterizira Marinkovićev opus: „Očito je dakle da je Marinković usporedo vodio dvije matice svoje inspiracije: otočku i zagrebačku. Već u *Albatrosu* započeo je svoju nesmiljenu, postkrležijansku kritiku tamburlinštine (te mediteranske varijante panonskoga glembajevskoga kompleksa), dok je u *Hiljadu i jednoj noći* ne samo najavio obećanje zagrebačkog romana (koje je u *Kiklopu*, poslije četvrt stoljeća i održao), nego je u Melkioru prikazao bogatiju ‚odrasliju‘ varijantu Jube: u većoj sredini i u krupnijim problemima.“ Ivo Frangeš, *Suvremenost baštine* (Zagreb: August Cesarec – Matica hrvatska, 1992), 342.

⁴⁰ Tim je pjesnicima knjigu posvetila zadarska kroatistica Sanja Knežević. Sanja Knežević, *Mediteranski tekst hrvatskog pjesništva: postmodernističke poetike* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2013).

⁴¹ Na negativan odnos prema regionalnom ranih 1980-ih pozornost skreće Vladimir Pavić u eseju objavljenom u časopisu *Mogućnosti* u kojem od negativnih sudova kritike brani prozu Ranka Marinkovića, već onda jednog od velikana hrvatske književnosti: „Ulazeći u svijet Marinkovićevih novela i proza općenito [...] moramo ići oslobođeni jedne dosta spominjane predrasude u vezi s tematikom tih novela, tzv. regionalizmom. [...] To folknerovsko zatvaranje u svoj svijet opasno je zbog često pretjeranog straha naše i uopće književne kritike o umjetničkoj vrijednosti djela u kojima je piščev svijet ograničen na fizičko egzistiranje u jednom manje-više zatvorenom krugu [...]. S ovakvih aspekata gledajući suvremena kritika često u traženju novih ‚općejugoslavenskih‘ i ‚općeljudskih‘ istina zanemaruje svako djelo gdje je regionalnost jasno određena, sudeći dosta plitko regionalizam jednog djela ako mu je fiksirano vrijeme, prostor i mjesto radnje.“ Vladimir Pavić, „Proze Ranka Marinkovića“, *Mogućnosti*, br. 4 (1981): 421.

poeziji koja je uvijek prostorno definirana i povezana s nekim mjestom, u slučaju Mediterana čakavskoj poeziji. Nakon jezične reforme Ljudevita Gaja prvi val dijalektalne poezije nastupa u drugom desetljeću 20. stoljeća, kad umiru trojica velikih pjesnika druge polovice 19. i početka 20. stoljeća – Kranjčević, Vidrić i Matoš. Nove pjesničke vrijednosti stvaraju dva kajkavca, Fran Galović i Dragutin Domjanić⁴² te jedan čakavac, Vladimir Nazor. Sam Nazor čin pisanja na čakavskom dijalektu komentira ovako: „Čakavac sam, u duši, u biti svojoj, iako se izražavam štokavštinom.“⁴³ Dijalektalna književnost prisutna je u svakom razdoblju i ima kapitalno značenje za hrvatsku književnost i za razumijevanje hrvatske kulture. Šime Vučetić u eseju o starijoj hrvatskoj književnosti konstatira: „Čitajući ili slušajući staru čakavsku poeziju osjetio sam da mi je to pravo materinji jezik, materinji govor, i dugo me smetala štokavska interpretacija stare čakavske poezije u školi, u kazalištu i drugdje.“⁴⁴ Danas Vučetićeve riječi zvuče vrlo moderno, kao da su pisane iz perspektive postkolonijalizma. Na drugom mjestu položaj čakavskog idioma uspoređuje s pozicijom koloniziranog jezika: „Čitajući naše dijalektalne cikluse čovjek se može sjetiti crnačke poezije, poezije školovane djece kolonijalnih naroda, kako ih neki zovu.“⁴⁵ A da je bilo i superiornih stavova prema dijalektalnoj i regionalnoj književnosti, usmjerenih iz centra, svjedoči više primjera. U nekih hrvatskih književnih kritičara i povjesničara književnosti nalazimo pejorativno obojene termine koji se odnose na dijalektalnu književnost, primjerice: „kampa-nilizam, vernakularizam, socijalnost, kult majke i njegovih izvedenica u smislu majčinstva zemlje i zavičaja, ambijentalna biocenoza i pučki kolektivizam“.⁴⁶ Piše se također o Antejevu kompleksu suvremene čakavske književnosti,⁴⁷ što bi značilo da u trenutku nestanka veze te književnosti s fizičkim prostorom ona naprosto gubi svoju snagu, vrijednost i vitalnost.

⁴² Kajkavsku književnost nakon ilirizma detaljno predstavlja Mario Kolar u knjizi *Između tradicije i subverzije. Časopis Kaj i kajkavska književnost* (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015). U četvrtom poglavlju knjige, pod naslovom „Institucionalizacija kajkavske i decentralizacija hrvatske kulture“ Kolar piše o drugom procvatu kajkavske književnosti u 1970-ima, koji se razlikovao od prvog u prvoj polovici 20. stoljeća jer „manje se temeljio na jakim ličnostima, a više na *infrastrukturnim* preduvjetima, odnosno na konstituiranju institucionalnog i medijskog prostora za kajkavsku književnost“.

⁴³ Prema: Miroslav Šicel, „Književnost moderne,“ u *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 5 (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1978), 292.

⁴⁴ Šime Vučetić, *Tin Ujević i drugi* (Zagreb: August Cesarec, 1978), 314.

⁴⁵ Vučetić, *Tin Ujević i drugi*, 298.

⁴⁶ Neven Jurica, *O pjesnicima* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka), 176.

⁴⁷ Milorad Stojević, „Varijable humornih inscenacija,“ *Čakavska rič*, br. 1 (1986): 3–20.

Tvrditi da je hrvatska književnost srednjoeuropska ili mediteranska uvijek će značiti njezino reduciranje (kroz cijelu povijest Hrvatske imamo svojevrsno rivalstvo između juga – Mediterana i sjevera – Srednje Europe). Takvo dijeljenje i određivanje granica naprosto nije moguće. Ključna je u tom kontekstu povijest Hrvatske. Naime, policentrična hrvatska baština i povijest sastoje se od lokalnih tradicija. Upravo su te lokalne tradicije najjače i najstabilnije. One su zajamčile hrvatskom narodu kontinuitet jer hrvatska kultura nema dominantne jezgre i osnove, a Zagreb, premda pripada srednjoeuropskom krugu i ima status pravog centra, hibridan je grad.

Pitanje prostora oduvijek je bilo krucijalno za hrvatski identitet (kulturni, književni, jezični, nacionalni). Prostor je i fizička i mentalna kategorija. Hrvatski kulturni prostor karakterizira višeznačnost. Čini se da je svaki pokušaj da se izgradi jednoznačna, univerzalna kulturna paradigma, u skladu s prosvjetiteljskim i modernističkim idejama, osuđen na poraz. Hrvatski kulturni mozaik i njegove boje ovisit će i o mjestu i o vremenu o kojem je riječ. Na pitanje kojem kulturnom krugu pripada Hrvatska (mediteranskom ili srednjoeuropskom) nije moguće odgovoriti jednoznačno. Nećemo reći da je nemoguće, naprotiv, ima više mogućnosti, a nekadašnje kolonijalno, jednosmjerno shvaćanje odnosa centra i periferije ne odgovara svijetu u kojem živimo. Mediteran kao i svaki drugi segment hrvatske književnosti i kulture razvija i obogaćuje hrvatski kulturni i nacionalni identitet.

Literatura

- Bogdan, Tomislav. „Obrona wysiłków daremnych – Joanna Rapacka i badania historii literatury chorwackiej.“ Preveo M. Czerwiński. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, br. 14 (2018).
- Bezić, Jerko. „Glazba dalmatinskih otočana.“ *Vijenac*, br. 125 (1998): 20.
- Bobrownicka, Maria. *Narkotyki mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian zachodnich i południowych*. Kraków: Universitas, 1995.
- Brešić, Vinko. *Slavonska književnost i novi regionalizam*. Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek, 2004.
- Clifford, James. „On Ethnographic Self-Fashioning: Conrad and Malinowski.“ *Polska Sztuka Ludowa – Konteksty*, sv. 54, br. 1–4 (2000): 80–105.
- Cvitan, Dalibor. *Ironični narcis*. Zagreb: Matica hrvatska, 1971.
- Czyżak, Agnieszka. *Przestrzenie w tekście, w przestrzeni tekstów. Interpretacje*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2018.
- Čale Feldman, Lada. „Znanost, prostor, vrijeme: obrisi (hrvatske) književne antropologije.“ U *Čovjek, prostor, vrijeme: književnoantropološke studije iz*

- hrvatske književnosti*, uredile Živa Benčić i Dunja Fališevac, 13–32. Zagreb: Disput, 2006.
- Čapo Žmegač, Jasna. „Mediterranstvo kao regionalni identitet.“ *Vijenac*, br. 125 (5. 11. 1998): 21.
- Dąbrowska-Partyka, Maria. *Literatura pogranicza, pogranicza literatury*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004.
- Dąbrowska-Partyka, Maria. „Zwrot kulturowy w polskim literaturoznawstwie slawistycznym.“ *Pamiętnik Słowiański*, br. LXIII (2013): 41–57.
- Fališevac, Dunja. *Dubrovnik otvoreni i zatvoreni grad. Studije o dubrovačkoj književnoj kulturi*. Zagreb: Ljevak, 2007.
- Flaker, Aleksandar. *Stilske formacije*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1976.
- Flaker, Aleksandar. „O globalizaciji prostora hrvatske književnosti.“ U *Čovjek, prostor, vrijeme: književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, uredile Živa Benčić i Dunja Fališevac, 231–247. Zagreb: Disput, 2006.
- Frangeš, Ivo. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana: Globus, 1987.
- Frangeš, Ivo. *Suvremenost baštine*, Zagreb: August Cesarec – Matica hrvatska, 1992.
- Greenblatt, Stephen. „What is the History of Literature?.“ *Critical Inquiry*, sv. 23, br. 3 (1997): 460–481.
- Greenblatt, Stephen. *Poetyka kulturowa. Pisma wybrane*. Uredila i uvod napisala Krystyna Kujawińska-Courtney. Kraków: Universitas, 2006.
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2020. Pristupljeno 26. kolovoza 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34552>.
- Hudzik, Jan P. „Zrozumieć Śląsk. Różnica kulturowa i *genius loci*.“ *Teksty Drugie*, br. 5 (2011): 231–243.
- Jelčić, Dubravko. *Kranjčević*. Zagreb – Ljubljana: Globus, 1984.
- Jurica, Neven. *O pjesnicima*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1989.
- Kolar, Mario. *Između tradicije i subverzije. Časopis Kaj i kajkavska književnost*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
- Kunzmann, Peter, Franz-Peter Burkard, i Franz Wiedmann. *Atlas filozofii*. Prevela B. A. Markiewicz. Warszawa: Prószyński i S-ka, 1999.
- Ladan, Tomislav. „The mediterranean and common mediterranean features.“ *Most*, br. 39/40 (1974): 83–91.
- Małczak, Leszek. „Miejsce i rola śródziemnomorza w przestrzeni kulturalnej Chorwatów.“ U *Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku: język – tradycja – kultura*, uredio Emil Tokarz, 63–69. Katowice: Śląsk, 2001.
- Małczak, Leszek. *Wiatr w literaturze chorwackiej. O figurze literackiej wiatru w piśmiennictwie chorwackim strefy śródziemnomorskiej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2004.
- Małczak, Leszek. „Przestrzenne konteksty chorwackiego literaturoznawstwa.“ U *Cywilizacja – przestrzeń – tekst. Słowiańska topografia kulturowa w języku i literaturze*, uredio L. Miodyński, 47–59. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2005.
- Mikołajczak, Małgorzata. „Dyskurs regionalistyczny we współczesnym (polskim) literaturoznawstwie – pytania o status, poetykę i sposób istnienia.“ U *Nowy*

- regionalizm w badaniach literackich. Badawczy rekonesans i zarys perspektyw*, uredile Małgorzata Mikołajczak i Elżbieta Rybicka, 29–50. Kraków: Universitas, 2012.
- Maroević, Tonko. *Klik! Trenutačni snimci hrvatskog pjesništva (1988–1998)*. Zagreb: Impresum, 1998.
- Matvejević, Predrag. *Mediteranski brevijar*. Ljubljana: Grafički zavod Hrvatske, 1991.
- Pavić, Vladimir. „Proze Ranka Marinkovića.“ *Mogućnosti*, br. 4 (1981): 420–437.
- Pavličić, Pavao. „Južno od sjevera, sjeverno od juga.“ *Dubrovnik*, br. 6 (1995): 15–19.
- Pavličić, Pavao. *Epika granice*. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.
- Prijatelj, Kruno. „Dalmatinska slikarska škola.“ *Mogućnosti*, br. 1 (1955): 35–49.
- Rapacka, Joanna. *Złoty wiek sielanki chorwackiej. Studia z dziejów dubrownickiej literatury pastoralnej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1984.
- Rapacka, Joanna. *Śródziemnomorze – Europa Środkowa – Balkany. Studia z literatury południowosłowiańskich*. Uredila Maria Dąbrowska-Partyka. Kraków: Universitas, 2002.
- Rybicka, Elżbieta. *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach lietrackich*. Kraków: Universitas, 2014.
- Sartre, Jean-Paul. *An Explication of The Stranger*. Prevela Annette Michelson. Pristupljeno 10. travnja 2020. https://sysprv.com/sartre_explication_stranger.html.
- Stojević, Milorad. „Varijable humornih inscenacija.“ *Čakavska rič*, br. 1 (1986): 3–20.
- Šicel, Miroslav. „Književnost moderne.“ U *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 5. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1978.
- Ujević, Tin. *Odabrana djela Tina Ujevića. Eseji II. Filozofijsko-kulturološki uvidi. Misao Istoka*, knj. 5. Rijeka: August Cesarec – Slovo ljubve, 1979.
- Vučetić, Šime. *Tin Ujević i drugi*. Zagreb: August Cesarec, 1978.

The Mediterranean in Croatian Literature and Culture A View from the Outside

Summary: Croatian literature and culture belong to the three neighboring civilizational and cultural circles: the Mediterranean, the Central European and the Balkanian. The role of each respective circle and the proportions among them depend on the place and the historical context in question. In both diachronic and synchronic perspectives, Croatian culture is an illustrative example of a polycentric and (cross)border culture whose identity is primarily Mediterranean and Central European. Its uniqueness, originality and unity stem from the richness and diversity of the cultural content of which it is composed. The Mediterranean component as a whole is very diverse and complex. This paper examines the importance of the categories of space and place in the humanities and the role of the Mediterranean in Croatian culture.

Keywords: Mediterranean, Croatian literature, polycentricity, border, space, peripheral